

Анна Петрова
(Одеса)

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ СІМЕЙНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ МИКОЛАЇВСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У науковий обіг вводиться інформація про сімейну обрядовість Миколаївського р-ну Одеської обл. За п'ять років польових досліджень зібрано чималий обсяг матеріалів, достатній для характеристики основних розділів сімейної обрядовості. Він вказує, що, по-перше, родильна, весільна і поховальна обрядовість є відносно повною, достатньою для використання на практиці, по-друге, характерні для неї ознаки дають можливість визначити її місце в системі етнографічних реалій сусіднього Поділля.

Ключові слова: сімейна обрядовість, українці, Поділля, Миколаївський р-н Одеської обл.

The information is entered into a scientific turn about family ceremonialism of Nikolaevka district of the Odessa region. For five years of field researches the considerable volume of a material, sufficient for the characteristic of the basic sections of family ceremonialism is collected. It shows that, first, the maternity, wedding and funeral ceremonialism is concerning full and sufficient for use in practice, secondly, characteristic signs for it give the chance to define its place in system of ethnographic realities of the neighboring Podolia.

Keywords: family ceremonialism, Ukrainians, Podolia, the Nikolaevka district of the Odessa region.

В научный оборот вводится информация про семейную обрядность Николаевского р-на Одесской обл. За пять лет полевых исследований собран немалый объем материала, достаточный для характеристики основных разделов семейной обрядности. Он показывает, что, во-первых, родильная, свадебная и похоронная обрядность является относительно полной и достаточной для использования на практике, во-вторых, характерные для нее признаки дают возможность определить ее место в системе этнографических реалий соседнего Подолья.

Ключевые слова: семейная обрядность, украинцы, Подолье, Николаевский район Одесской области.

Важливе місце у вітчизняній етнології посідає регіональне дослідження обрядів сімейного циклу, оскільки вони є ключовими у житті людини, найкраще збереглися з усього комплексу духовної культури й якнайяскравіше ілюструють регіональну специфіку. Тим паче якщо йдеться про малодосліджені регіони. Миколаївський район Одеської області взагалі привернув увагу етнографів лише п'ять років тому, отже, його дослідження є актуальним та перспективним.

Миколаївський район Одеської області розташовується на порубіжжі Лісостепу і Степу, більша частина його території – це басейни річок Тилігул та Чичиклія. Переважна більшість населення – українці (за переписом 2001 року – 92 %), що визначає етнокультурну виразність регіону в полікультурній Одещині, де традиційно проживають і взаємодіють між собою україн-

ці, болгари, молдавани, росіяни, гагаузи. На прикладі дослідження весільної обрядовості регіон степового та лісостепового Буго-Дністровського межиріччя визначений як перехідний між південно-східно-подільським та степовим Буджацьким, виявлені на прикладі весілля особливості засвідчили, що регіональні відмінності обрядовості цього регіону не є свідченнями руйнації традиційної основи весілля, оскільки воно не зазнало суттєвих змін під впливом зовнішніх чинників [9, с. 4]. Отже, нашим завданням є визначити місце сімейної обрядовості Миколаївського району Одеської області в сімейній обрядовості Південно-Західної України, виявити ступінь схожості обрядодій з аналогічними в Південно-Східному Поділлі, вихідцями з якого частково була заселена досліджувана територія. Джерелом вивчення зазначеної проблеми є матеріали етнографічних досліджень, проведених у

районі впродовж 2007–2011 років. Основна увага зосереджена на весільній і родильній обрядовості, які мають досить повну інформаційну базу.

Комплекс обрядів, пов'язаних з народженням дитини, поділяють на чотири групи: допологові; власне пологові; післяпологові та обрядові дії, що знаменують перші кроки соціалізації дитини [2, с. 101].

Щодо комплексу допологових обрядів, то в Миколаївському районі Одещини донині зберігаються вірування про таємничий зв'язок ще не народженої дитини та поведінкою вагітної жінки. Існували заборони й застереження, які повинні були захистити дитину від уроджених фізичних і розумових вад. У родині для забезпечення здорового спадкоємця старші жінки ретельно стежили, щоб майбутня мати дотримувалася всіх табу, пов'язаних з вагітністю. Іноді заборони стосувалися й батька майбутньої дитини. Майбутня мати не повинна шити у свята та в неділю: у разі порушення заборони будуть «зашити» пальчики дитини. Наводять реальні приклади, коли в родині, де батько не дотримувався таких заборон, народжувалися діти із «зшитими» пальцями [18]. Водночас на Поділлі жінка також не мала шити, «щоб не зашити дитині очі» [1, с. 212]. Не можна перестрибувати через мотузку, бо буде дитина пуповиною обвита (за іншими свідченнями – бо дитина хворітиме на сухоти). Вагітній заборонялося лити воду через поріг, щоб дитину не мучила нудота. Вагітна жінка не повинна красти – щоб дитина не стала злодієм. Вірили, що якщо вагітна жінка побачить пожежу, у дитини з'являться червоні плями на обличчі, які нагадують вогонь [3]. Тут ми бачимо очевидні пережитки гомеопатичної магії, в основі якої лежить закон подібності [2, с. 101].

Інформації про власне пологові обрядодії вкрай мало, оскільки послугами баби-бранки користувалися до середини ХХ ст. Значно більше відомостей зібрано про післяпологові обрядодії.

Забираючи новонароджену дитину з пологового будинку (або одразу після народження, якщо народжували вдома), треба мати якусь річ (не нову) від попередньої дитини або від родичів: пелюшку, повзунки, шапочку. «Це як наче родовід, що їй передається: що та дитина жива, здорова, і це їй передається».

Обряд відвідин породіллі родичами, подругами, який, як і в Південно-Східному Поділлі, має назву «родини», «відвідини», зазнав суттєвих змін. Гості приходять у зручний для них час, а родичі збираються на першу купіль дитини [3]. Серед післяпологових звичаїв трапляється багато проявів гомеопатичної магії: до року не давали дитині їсти рибу, бо не буде говорити. Після відлучення дитину не можна долучати до грудей вдруге, щоб не була «врочливою». Якщо дитина довго не починала ходити, їй символічно «розрізали ніжки»: перед ніжками дитини робили відповідні рухи ножицями. Схожа обрядодія є і на Поділлі: коли дитина вперше самостійно пішла, умовно ножем між ступнями мати або бабуся проводили риску, і називали це «перерізати пута» [11].

Значна увага приділяється обряду хрещення. Зазвичай у селах Миколаївського р-ну обирають одну-дві пари кумів. Навіть сьогодні беруть одну пару кумів і пояснюють це так: «Рідних батьків двоє, і хрещених теж має бути двоє – замість мами з татом». Хрещених батьків називають нанашками [11]. На них покладається певний перелік обов'язків, вони, наприклад, виконують обряд «пострижин» – вистригають хрестик на голові дитини. Це волосся зберігає мати дитини.

Структура весільного обряду залишається традиційною і складається з трьох циклів: передвесільного, власне весільного та післявесільного. У кожному із циклів зберігаються основні обрядодії, найконсервативніші з них – обряди санкціонуючого характеру.

Обов'язковим обрядом передвесільного циклу є сватання; воно зафіксовано повсюдно і є досить повним. Обряд виконували старости. Вони з хлібом, горілкою та рушником приходили до батьків молодої, з якими попередньо була домовленість. Наречена в хаті в цей час не мала бути. Але в 1960–1980-х роках вже існувало два варіанти обрядодії: молода могла бути присутня при розмові [7], або ховалася в хаті й колупала піч. Утім, цей звичай зникає в 1990-х роках [5].

Старости розпочинали розмову в алегоричній формі, питали, чи є у них голубка. Вони називали себе купцями, які прийшли по товар. Потім кликали дівчину, запитували, чи згідна вона вийти заміж

за цього парубка. На підтвердження згоди вона перев'язувала старостів рушником, а нареченому виносила гарну хустину. Але траплялися й випадки відмови, тоді дівчина виносила парубкові кабака [19].

Після сватання батьки наречених домовлялися про день зустрічі для обговорення дати й організаційних питань весілля.

Коровайний обряд – ще один стійкий структурний компонент весільного обряду українців. Коровай випікали в середу або четвер. У Миколаївському районі побували такі види весільного печива, як коровай, шишки, калачі та голуби [11]. Майже в усіх досліджуваних селах спостерігається звичай посипати коровай білою пудрою або поливати зверху білою масою. Це не є характерним для українців, але є досить поширеним у Миколаївському р-ні. З'ясувати причину такого явища не вдалося. Відомо, що такою масою з білків та цукру прикрашають великодні паски, і, мабуть, цей звичай був перенесений на весільний коровай.

Наречений і наречена запрошували кожен своїх гостей окремо. У 1940-х роках використовували для цього листівки, приблизно за тиждень до весілля, а вже з 1950-х років користувалися «записками» лише за 2 дні до весілля. До середини 1960-х років запрошувати гостей ходили із шишками; наречена зі своєю дружкою та наречений зі своїм боярином. З 1970-х років шишки вже не використовують, натомість виготовляють спеціальні картки, прикрашені сердечками, де написано, хто й коли запрошує на весілля. У наш час найбільш розповсюдженим варіантом є той, коли молоді вдвох запрошують гостей спеціальними листівочками [7].

У 1940–1950-х роках гільце робили в молодого і в молодої напередодні весілля. Виготовляли його з гілки верби або будь-якого іншого дерева, прикрашали квітами, стрічками. Гільце несли попереду весільного почту, коли йшли за молодою.

Але вже з 1960-х років у суботу дівичвечір напередодні весілля не організували. У цей день тільки прикрашали так званий шалаш. Однак із 2000-х років традиція проведення у п'ятницю напередодні весілля «дівішніків» відновлюється.

Весілля найчастіше тривало три дні. У 1940–1980-х роках починали його у неділю; іноді розписувалися раніше. З кін-

ця 1980-х років весілля починали в суботу [14].

Власне весільний цикл розпочинався з приїзду молодого до молодої на підводах із шафарем, нанашками, весільними гостями, з музикою. Весільний поїзд іноді зустрічали хлопчики, переливали нареченому дорогу, за що отримували від старшого «шафара» гроші. Наречений приносив дві хлібини, які наречена обмінювала на свої. Батькам молодої наречений дарував подарунки, потім наречена обдаровувала його батьків.

Після проведення обряду викупу жених забирає «невесту», і весільний поїзд вирушає на реєстрацію, батьки виряджали молодих до сільради та церкви з хлібом, іконою. З подвір'я молодих виводили, зв'язавши їхні руки рушником. За подвір'ям мати рушник забирала і давала інший, на якому молоді стояли під час розпису. Також мати давала молодим із собою дві хлібини, які залишали у сільраді [9, с. 57].

У сільраді молоді добиралися окремо: попереду молода з друзками, позаду молодий з гостями. Існувала прикмета, що для щасливого подружнього життя треба їхати різними дорогами туди й назад [22]. На зворотному шляху із церкви або із сільради молодим також переливали дорогу і отримували від старшого шафара гроші.

У 1940–1950-х роках після вінчання або реєстрації їхали молодих зустрічати батьки з хлібом та іконою, знову переливали дорогу й обсівали. У 1960–1980-х роках вінчання в церкві стає рідкісним явищем, однак деякі елементи обрядової практики залишилися. Так, молоді трималися за кінці рушника, а батьки заводили їх до хати, саджали на кожух. Згодом, у 1990–2000-х роках, молодим у сільраді зв'язували руки рушником, на якому вони стояли під час церемонії, а розв'язували цей рушник уже вдома, коли заводили в двір [8].

З кінця 80-х років ХХ ст. зникає обряд, який на Південно-Східному Поділлі називають «почесна». Шматочки короваю чи калача гостям не роздають [6].

У 1960–1980-х роках бояри молодого викупували придане у дружок молодої, а потім старший шафар на голові виносив придане, зав'язане у вузол.

Закінчувався весільний день обрядом покривання голови молодої. Зафіксовано

декілька варіантів проведення цього обряду. У 1940–1950-х роках це могла робити старша шафарка [21], або молодий знімав вінок, або нанашки, а свекруха одягала хустку [12]. У 1960–1980-х роках знімала вінок і пов'язувала хустку нанашка молодого (це могла бути старша сестра). В останній чверті ХХ ст. і до сьогодні обряд покривання молодої існує у трансформованому та досить спрощеному вигляді. Наречена сідає на руки нареченому, його нанашка знімає шпильки з вінка, і наречений цілує кожну шпильку. Потім нанашка пов'язує молодій хустку, яку задалегідь купує мати жениха.

Шлюбна ніч проходила по сусідству у родичів. Уже в 1940–1950-х роках чесність нареченої у більшості випадків не перевіряли, і сніданок молодим не приносили [12]. Після шлюбної ночі молодим не дозволялося самостійно приходити до дому молодого. Мати молодого виряджала за ними прикрашений квітами візок. Звичай приїжджати за молодими поступово зникає з 1980-х років [18].

Батьки зустрічають молодих, одягають їм фартухи, і тим самим передають повноваження хазяїв. Молоді, уже як господарі, запрошували до столу, подавали страви, пригощали гостей, мили посуд [9, с. 65]. У 1990-х роках на другий день приходила неodrжена молодь [8].

Чесність молодої молодий засвідчував червоним вином, пляшки і графини пов'язували червоними стрічками. У 1940–1950-х роках «чесність» нареченої перевіряли вже не завжди, але до середини 1990-х років її підтверджували в'язанням червоних стрічок гостям [8].

Якщо батьки віддавали останню або єдину дитину, їх переодягали в наречених та робили так зване «весілля батьків». Цей звичай зберігався й у 1960–1980-х роках: батьків возили селом на возі, у який запрягали гостей. Дотримувалися звичаю, що хто з дітей першим зніме з матері вінок під час «весілля», той буде її доглядати на старості [7; 8].

На третій день рідні та гості приносили курей, також ряджені приносили курей від гостей. Варили бульйон. У 1990-х роках на третій день варили борщ, і весільні урочистості закінчувалися.

Частіше молоді йшли жити до родини чоловіка, але не поодинокими були випадки, коли чоловік ішов у прийми до дру-

жини, усе залежало від матеріальних та житлових умов сторін.

Поховально-поминальна обрядовість українців входить до комплексу обрядів переходу як межовий цикл і складається з трьох етапів: передпоховальної обрядовості, похорону та поминальних дій. Передпоховальні дії можна поділити на підготовчі й такі, що виконували за фактом смерті. Похорон є кульмінацією обрядовості і знаменує собою остаточний відхід померлого та зміну статусу небіжчика і його ближніх. Поминальні обрядодії, звичай та традиції поділяються на поминання до року по смерті, принагідні та підпорядковані календарному циклу церковних поминань [16].

Досі зберігається віра в прикмети, що віщують смерть: наприклад, коли кричить пугач на даху хати [9, с. 186]. Для того, щоб полегшити смерть, дають у руки свічку або пробивають стелю (якщо сильні муки) [9, с. 188]. Зберігається віра в магичні властивості води, якою обмивали померлого (тому її треба виливати туди, де не ходять люди), мотузок, якими перев'язували ноги. Померлого не залишають у хаті самого, біля нього постійно має перебувати хтось із рідних або сусідів. Завіщують дзеркала в хаті, проте пояснити цей звичай не можуть. Не стукають доминою об поріг, хоча респонденти знають про побутування такого звичаю в сусідніх районах області. Дорогу «перестеляють» не тільки від хати до воріт, але й до самого цвинтаря [9, с. 199]. Не зафіксовано заборони ходити на кладовище вагітним.

На другий день після похорону «сніданок» неносять, але ідуть на кладовище «обкурювати» могили.

Таким чином, родильна обрядовість у Миколаївському районі Одещини має традиційну структуру. Населення зберігає віру в магичну силу деяких обрядів. Найчастіше трапляються прояви гомеопатичної магії. Дотримуються заборон, які стосуються вагітних жінок та немовлят, здійснюють замовляння проти дитячих хвороб. Термінологія та структура родильної обрядовості зазначеного регіону подібна до аналогічної на Південно-Східному Поділлі.

Весільна обрядовість також зберігає традиційну структуру з трьох циклів. Серед обрядодій передвесільного циклу найстійкішими виявилися сватання та ко-

ровайний обряд. Серед обрядів власне весільного циклу за традиційним сценарієм відбувається дарування, також стійкими є обряди, пов'язані з ушануванням батьків, зокрема «весілля батьків». У 1940–1950-х роках запросини зазнають трансформації – починають запрошувати листівками. Трансформується й обряд дівич-вечора, зокрема це стосується виготовлення гільця. Обряди другого та третього дня зазнали скорочення. У 1960–1980-х роках теж спостерігаємо певні трансформації. Зростає кількість розваг на весіллі. З кінця 1980-х років зникає звичай приходити на другий день за молодими. Перестали розподіляти коровай між весільними гостями, але він продовжував стояти на столі. Наприкінці ХХ ст. вже не приділяли такої уваги прикметам, наприклад, могли продати весь весільний наряд. Поховальний обряд є найконсервативнішим серед обрядів сімейного циклу та зберігся найкраще, це стосується всіх трьох його етапів.

Література

1. *Борисенко В. К.* Родильні звичаї та обряди / В. К. Борисенко // Поділля: історико-етнографічне дослідження / Л. Ф. Артюх, В. Г. Балущок, З. Є. Болтарович та ін. – К. : Доля, 1994.
2. *Борисенко В. К.* Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Валентина Кирилівна Борисенко. – К. : Унісерв, 2000.
3. Головченко Тамара Петрівна, 1939 р. н., с. Скосарівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
4. Гречухова Поліна Петрівна, 1928 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
5. Кіслова Ганна Володимирівна, 1969 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
6. Кравченко Галина Федорівна, 1944 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
7. Кравченко Галина Федорівна, 1944 р. н., Таранюк Надія Гаврилівна, 1954 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
8. Криворученко Наталія Іванівна, 1965 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
9. *Кушнір В. Г.* Нариси традиційної культури українців Одещини (Миколаївський район) / В. Г. Кушнір, Н. О. Петрова, В. М. Поломарьов. – О. : вид-во «СМИЛ», 2010. – 392 с. : ілюстр.
10. *Кушнір В. Г.* Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20–80-ті рр. ХХ ст.) / В. Г. Кушнір, Н. О. Петрова. – О. : Гермес, 2008.
11. Михайленко Любов Микитівна, 1928 р. н., с. Скосарівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
12. Подорожнюк Олена Іванівна, 1927 р. н., с. Левадівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
13. *Пономарьов А.* Сімейні звичаї та обряди [Електронний ресурс] / А. Пономарьов // Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник. – Режим доступу : <http://etno.uaaweb.org/mynuvshyna/r18.html>.
14. Прийма Раїса Семенівна, 1925 р. н., с. Каховка Миколаївського р-ну Одеської обл.
15. Сікорський Василь Володимирович, 1928 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
16. *Сушко В. А.* Поховальна обрядовість українців Слобожанщини ХІХ–ХХІ ст. [Електронний ресурс] : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 / НАН України ; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 2006. – 256 арк. – Бібліогр. : арк. 184–232. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-gu.net/diss/cont/238789.html>.
17. Таран Валентина Миколаївна, 1929 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
18. Таранюк Надія Гаврилівна, 1954 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
19. Франко (Носуленко) Катерина Петрівна, 1935 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
20. Чорна Марія Григорівна, 1938 р. н., народилася в с. Скосарівка Миколаївського р-ну Одеської обл., проживає в с. Богданівка.
21. Швець Ганна Артемівна, 1919 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
22. Щедловська Людмила Олександрівна, 1937 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.
23. Юрко Євгенія Іванівна, 1925 р. н., с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської обл.